

9. Сакалоўская А.С. Кальварыя. Мінск : Касцёл Св. Сымона і Св. Алены, 1997. 168 с.
10. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі (далей – НГАБ) Ф. 1781. Воп. 5, Спр. 339. арк. 245–247.
11. НГАБ. Ф. 3022. Воп. 1. Спр. 79.
12. Рубрика «Память Победы»: памятники-obeliski «Побег из ада» [электронный ресурс]. URL:<http://my.mail.ru/community/pobeda70/multipost/8D09000026B9C001.html>. (дата обращения 15.01.2015)

УДК 94(476):614.26:615.89 «19/20»

У. А. ГАНЧАР

(УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»)

«ПРАФЕСІЙНАЕ» ЗНАХАРСТВА Ё БЕЛАРУСКІМ ПАЛЕССІ Ё ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле даследуецца функцыянаванне «прафесійнага» знахарства на тэрыторыі Беларускага Палесся ё ХХ – пачатку ХХІ ст. Паказваецца сувязь прадстаўнікоў вясковых спецыяльнасцей са сферай звышнатуральнага і раскрываюцца прычыны гэтай сувязі. У артыкуле прасочваецца знікненне «прыфесійнага» знахарства на тэрыторыі рэгіёну, пачынаючы з 1930-х гг. Робіцца выснова аб захаванні да нашага часу толькі асобных элементаў «прафесійнага» знахарства ё Беларускаму Палессі ё ХХ – пачатку ХХІ ст.

Актуальнасць даследавання знахарства Беларускага Палесся абумоўлена яго існаваннем і ё пачатку ХХІ ст. Пры гэтым пэўныя аспекты дадзенай тэмы, напрыклад, сувязь знахарства са спецыялізаванымі заняткамі, якія існавалі ё традыцыйнай культуры Беларускага Палесся, а таксама характар гэтых сувязяў вывучаны ё недастатковай ступені.

Мэта работы – даследаваць функцыянаванне «прафесійнага» знахарства ё Беларускаму Палессі ё ХХ – пачатку ХХІ ст. Крыніцамі для напісання наботы паслужылі матэрыялы палявых этнаграфічных даследаванняў аўтара, якія праводзіліся на тэрыторыі Беларускага Палесся ё 2004–20013 гг. [1], а таксама публікацыі матэрыялаў палявых этнаграфічных даследаванняў ХІХ – пачатку ХХІ ст. У літаратуры вышэйадзначаная тэма да нашага часу падрабязна не

вывучалася, і прадстаўлена пераважна артыкуламі, якія закранаюць некаторыя яе аспекты [напрыклад : 2].

Пад «прафесійным» знахарствам у рабоце маюцца на ўвазе распаўсюджаныя ў традыцыйнай культуры Беларускага Палесся ўяўленні аб наяўнасці ў некаторых катэгорый насельніцтва, у прыватнасці прадстаўнікоў розных спецыялізаваных заняткаў, знахарскіх ведаў, якія лічылі неабходнымі для выканання спецыялізаванай дзейнасці такіх людзей. На тэрыторыі Беларускага Палесся валоданне знахарскімі ведамі прыпісваі прадстаўнікам такіх спецыялізаваных заняткаў, як пастух, млынар, пчаляр, баба-павітуха, будаўнікі.

Прыпісванне ўсім пазначаным катэгорыям насельніцтва знахарскіх здольнасцей было звязана з традыцыйным светапоглядам беларускіх сялян, згодна з якім ідэалам, што, як лічылася, быў прадвызначаны Богам, з'яўлялася жыццё земляроба сярэдняга дастатку [3, с. 43; 4, с. 45]. Наяўныя рэсурсы лічыліся абмежаванымі, таму існавала меркаванне, што з'яўленне лішку чаго-небудзь у аднаго чалавека прыводзіла да недахопу гэтага ж у іншага [5, с. 113–114; 6, с. 56]. Для сялян было характэрна імкненне да роўнага карыстання наяўнымі рэсурсамі. Тых людзей, якія выбіваліся з агульнага шэрагу, у тым ліку і праз род сваіх заняткаў і (а таксама) матэрыяльны дабрабыт, часта надзялялі звышнатуральнымі ўласцівасцямі. Паколькі лічылі, што земляробства і роўнасць санкцыянаваныя Богам, паспяховасць людзей, асновай (ці важнай складаючай) жыцця якіх выступаў іншы занятак, часта тлумачылі іх кантактам з нячыстай сілай. Е. Р. Раманаў аб беларусах Гродзенскай губерні паведамляе наступнае : «Паспяховае паляванне на звяроў, рыбу, прыбытковое набыццё ці продаж каня ці быка без чорта не абыйдзеца. «Яму чорт грошы носіць», ці : «яму чорт памагае» з зайздрасцю кажа беларус аб сваіх заможных аднавяскоўцах» [7, с. 34].

Асноўнай магічнай здольнасцю пастухоў у Беларускім Палессі лічылі ўменне кіраваць статкам і ўтрымліваць яго. Так, Ч. Пяткевіч паведамляе : «Такога пастуха я ведаў у вёсцы Гарошкаў у 1869–1870 гады; звалі яго Дзед Цімох і казалі : «Ён умее весці худобу, бо мабыць нешто знае» [8, с. 54]. Гэта пацвярджаецца і матэрыяламі канца ХХ – пачатку ХХІ ст. Астаповіч Ганна Уладзіміраўна (1950 г.н., г. п. Лельчыцы Лельчыцкага раёна. Нарадзілася ў в. Лохніца Лельчыцкага раёна) распавядае : «*Бывае дажэ вот короў пасьцім, тры разы абыйду чэргу і обезацельна поговору, так во поговору, і тада ён не разбегаецца, шоб не погубіць вот кароў*» [1, арк. 18]. «Шаптуха» Дзенісенка Тамара Андрэеўна (1931 г.н., в. Чамярысы Брагінскага раёна) навучылася лячыць «ляк» ад

аднавяскоўца, які быў пастухом : *«Ну проста пастух. Ён тутака пас о тутака, о тутака, на балоце, ён прыходзіў да бацькі гуляць. Ну і от тое, ён кага : «У вас дзевачка, няхай навучыцца. Эта харошае дзела». Да і ўсе»* [1, арк. 120]. Валоданне пастухом знахарскімі ведамі віталі [9, с. 456–458], аднак не лічылі абавязковым для гэтага роду заняткаў.

Знахарскімі здольнасцямі надзялялі і млынароў. Е. Р. Раманаў прыводзіць наступную гісторыю, запісаную ў Гродзенскай губерні : *«Адзін млынар ведаў, як можна камень усцягнуць на млын. ... А быў тут іншы млынар, які ніяк не мог усцягнуць камень у свой млын, што ні рабіў. Паклікаў тады гэтага знахара, даў тры рублі, напайў гарэлкай, і не прайшло й гадзіны, як ён падняў жэрнаў на ветраны млын. А гэта ўсё ад таго, што ён ужо знае. Мяркуецца, што ўдачлівы млынар знаецца з нячыстай сілай»* [7, с. 74–75]. Ф. Віславух у сваіх успамінах аб Заходнім Палессі 1930-х гг. адзначаў наступнае : *«Млынары на вадзяных млынах лічыліся калі не чараўнікамі, дык прыцелямі чараўнікоў, таму з млынарамі ніколі не сварыліся»* [10, с. 483]. Адзін з інфармантаў А. К. Сержпутоўскага сцвярджае, што *«мельнік заўжды знахор. Каб ён не знаўса з нячыстаю сілаю, та не быў мельнікам, бо сам чалавек не можэ ўправіцца з млыном»* [11, с. 102]. Некалькі раней, у канцы XIX ст., М. А. Дзмітрыеў пісаў пра беларусаў, што *«чарадзеямі і знахарамі звычайна лічацца млынары і пчаляры»* [12, с. 262]. Неабходнасць валодання млынаром знахарскімі ўяўленнямі на тэрыторыі Беларускага Палесся фіксуецца таксама пазнейшымі запісамі [2, с. 62–68].

Знахарамі лічылі і многіх пчаляроў, асабліва калі тыя разводзілі пчол паспяхова. І. А. Сербав у 1920-я гг. адзначаў, што *«ані адна з галін сельскай гаспадаркі не абстаўлена гэткай таемнасьцю і сеткай розных чарадзеяў, як пчалярства. Існуе шмат асобных дзеянняў і заговораў з мэтай аховы раёў ад хвароб, суроцы і патраты, але пранікнуць у таямніцу гэтых чарадзеяў чужому чалавеку зусім нельга. Кожны пасечнік з найвялікшым сэкратам трымае бацькаўскі наказ чарадзея і толькі перад сьмерцю перадае свайму сыну»* [13, с. 71]. Звесткі аб пчалярах-*«знахарах»* прыводзяць А. К. Сержпутоўскі [11, с. 87] і К. Машыньскі [14, с. 42]. У М. Федароўскага адзін з інфармантаў сцвярджае, што займацца пчалярствам без знахарскіх ведаў немагчыма : *«Каторы бортнік з імі [чартамі. – У.Г.] пазнаецца, то яны яму намагаюць : усё яму ручыцца, і дзе анно борць заложыць, так зараз пчолы прыляцяць. Каторы жа з імі не пазнаецца, то яму мёд выдзіраюць і так робяць, каб раі ўцякалі»* [15, с. 17].

Што тычыцца павітух на тэрыторыі Беларускага Палесся, то не ўсіх з іх адносілі да знахароў. Аднак на практыцы, як правіла, большасць з іх адначасова былі «шаптухамі» [16, с. 47, 51–52]. Гэта тлумачыцца характарам іх дзейнасці. На працягу ўсяго родавага перыяду павітухі выконвалі значную колькасць магічных абрадаў ахоўнага і лячэбнага характару, таму на гэтую ролю стараліся выбіраць менавіта «шаптух», дасведчаных у дадзеным пытанні. Пацвярджэннем іх ідэнтычнасці з'яўляюцца аднолькавыя полаўзроставыя абмежаванні: звычайна імі былі жанчыны, якія выйшлі з рэпрадукцыйнага ўзросту, што выражалася ў аднолькавай назве для «шаптух» і «павітух» – «баба». Кузьміч Фядора Мартынаўна (1923 г.н., в. Баландзічы Іванаўскага раёна) расказала, што калі яна нарадзілася, «бабушка», якая выконвала функцыі павітухі, прадказала яе лёс па зорках: *«А тоды бабушка заўяжа вона пупа, выйдуць, як зырно, чы так. Вона подывыцца, і гаворыць, вот хоця бы моей мамы: «Вот, – гаворыць, – Насця, ў тэбэ гэта дэвочка будэ годоватыса, вона, – гаворыць, – будэ помочная, вона будэмагаць Богу, потому што вона ўрождэна ў тэбэ такая»»* [1, арк. 98].

Існавала павер'е, згодна з якім «павітуха» можа быць і «знахаркай». Інфармантка з вёскі Аніскавічы Кобрынскага раёна паведамляе: *«Е такэя бабкі, которы хароші, а е, которы плохыя. Е такая, што просіть по-хорошему – хрiстiтcя, молiтcя: «Боже (iлi: Божa МатeрЬ), поможi!» А е такая, што гаворiть: «Поможi, чорте, родыты, будэш по его [дзiця] смэртi в его тулубе ходыты!». З чого получается, што одiн [памерлы] лежiт спокойно, а другой – ходыть? А значит, так прi родах одна просiт Бога, а другая – чорта»* [9, с. 463].

Знахарскія здольнасці прыпісваліся таксама будаўнікам, якія ставілі хаты. Лічылі, што яны могуць пакараць гаспадароў за дрэнныя адносіны да іх. Інфармант А.К. Сержпутоўскага адзначае: *«Калі хату будуюць чужыя людзі, та ім годзяць, як магуць, каб яны не ўдзелялі якога-небудзь ліха, бо, ведамо, што пры будове хаты варагі могуць залажыць на чыю хочуць голаў: гаспадара, гаспадыні, каго-небудзь з сям'і, гаўяда або цыркуна, або прусака. На каго заложыць, той і загіне. А залажыць трэа канешне, бо без таго загіне сам старшы цесля. Больш усяго закладваюць на голаў певуна, й хутко бяруць яго й жывым закапваюць у землю на том мейсцы, дзе будзе печ у новай хаце»* [11, с. 118]. Аналагічныя звесткі ў другой палавіне ХХ ст. запісаны ў вёсцы Бостынь Лунінецкага раёна: *«От як робілі хату, пошчепілі подрубы і што-то там наколдовалі, так у том доме дeтi умiралi і жызьня була плохая. От як зробілі хату»* [17, с. 110].

На тэрыторыі Беларускага Палесся знахарскія здольнасці прыпісваліся таксама музыкам, ганчарам, паляўнічым, канавалам, жабракам, «атаманам» на смалакурні, злодзеям [9, с. 437–477; 11, с. 101, 103, 270]. Знахарскія здольнасці маглі прыпісвацца любому чалавеку, які меў пэўны спецыялізаваны занятак. Так, Ч. Пяткевіч канстатуе: «Яшчэ ў першай палавіне мінулага стагоддзя (XIX ст. – У.Г.) кожны майстар на смалакурні (атаман), паколькі ён нейкім чынам мае стасункі з чортам, лічыўся, у залежнасці ад умення пераконваць у сваёй чарадзейскай сіле, знахарам ці чараўніком» [8, с. 487]. Знахаром мог лічыцца любы паспяховы гаспадар. Як адзначае інфармант М. Федароўскага: «Рэдка каторы багатыр з чортам не знаецца» [15, с. 100]. Інфармантка з горада Хойнікі Хойніцкага раёна так апісвае «знахара»: «У майго хазяіна быў дзед, дак у яго было тры сыны, і ён сільна знаў, сільна знаў, дык у яго было столькі пчол, што ніхто і не зачэпіць яго, а еслі зачэпіць, скажа ён, дык будзеш век калекаю поўзаць» [18, с. 119].

Пачынаючы з 1930-х гг., у выніку трансфармацыі ладу жыцця насельніцтва у даследуемым рэгіёне, у тым ліку паступовым падзеннем попыту на паслугі сельскіх спецыялістаў, знікае і «прафесійнае» знахарства. Напрыклад, інфармантка з вёскі Олтуш Маларыцкага раёна падчас апытання ў 1977 г. адзначыла знікненне «знахароў» сярод цесляроў, якія будавалі хаты, што можна патлумачыць змяншэннем ролі традыцыйных рамёстваў і промыслаў у другой палове XX ст.: «Майстры вобшчэ, гаворать от, тэпэр нэ гаворать, шо, значыть шо-нэбудь, а раньшэ... то закладають шо-нэбудь, о. Як бэрэмэнна жэнішчына забэрэнение і ідэ, то от оні ужэ, кажэ, заложыть, шо шось-нэбудь, шо уродыть чудовыско. То раньшэ было вельмі іх мныго» [17 с. 109]. Некаторыя кірункі знахарскай дзейнасці існуюць у трансфармаваным выглядзе. Напрыклад, з распаўсюджваннем у другой палавіне XX ст. практыкі нараджэння дзяцей у спецыяльных медыцынскіх установах функцыя «баб-павітух», многія з якіх адначасова былі знахаркамі, стала незапатрабаванай, што прывяло да іх знікнення. Аднак пэўныя элементы знахарскай абраднасці ў гэтай сферы працягваюць існаваць. Напрыклад, Касцючэнка Ніна Іванаўна (1944 г.н., в. Губічы Буда-Кашалёўскага раёна. Да 1986 г. пражывала ў в. Кулажын Брагінскага раёна) «пашаптала» сваёй суседцы на паспяховыя роды, перш чым тую забралі ў бальніцу: «Ну, яна первага радзіла крэпка мучылас, а втарога, началісь схваткі, яна сразу ка мне прыбегла. Ну, яна быстра радзіла. Я яе па ета, яе сразу ў Буду і яна гатова, рас. Прыйшла ка мне напярод, а патам села ў машыну, паехала. І доўга ня мучылась» [1, арк. 7].

Такім чынам, у традыцыйнай культуры Беларускага Палесся знахарства і традыцыйныя вясковыя промыслы былі цесна звязаныя. Гэтая сувязь грунтавалася на традыцыйных вераваннях аб размеркаванні рэсурсаў паміж людзьмі і спосабах, як гэтае размеркаванне можна змяніць. У выніку фактычна кожнага чалавека, які вылучаўся пэўнымі спецыялізаванымі здольнасцямі, з высокай доляй верагоднасці залічвалі ў «знахары». Адзіным выключэннем тут былі «*навітухі*», якіх пераважна адносілі да «*шаптух*». Пачынаючы з 1930-х гг., у выніку падзення попыту з боку насельніцтва на паслугі сельскіх спецыялістаў, паступова знікае і «прафесійнае» знахарства. У канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. асобныя элементы «прафесійнага» знахарства захаваліся толькі моцна трансфармаваныя выглядзе.

Спіс выкарыстаных крыніц і літаратуры

1. Архіў Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Ф. 6. Воп. 14. Спр. 152.
2. Ненадавец А. М. Млынары як носьбіты чараўніцтва ў народнай свядомасці (паводле вуснапаэтычных матэрыялаў Піншчыны) // Вестник Полесского государственного университета. Сер. обществ. и гуманитар. наук. 2009. № 1. С. 62–68.
3. Христофорова О. Б. Колдуны и жертвы : антропология колдовства в современной России. Рос. гос. гуманитар. ун-т, Центр типологии и семиотики фольклора. М. : РГГУ : Объед. гуманитар. изд-во, 2010. 431 с.
4. Чернявская Ю. В. Белорусы. От «тутэйшых» к нации. Минск : ФУАинформ, 2010. 510 с..
5. Журавлев А. Ф. Доля // Славянские древности : этнолингвистический словарь : в 5 томах / Рос. акад. наук, Ин-т славяноведения и балканистики; под ред. Н. И. Толстого. М. : Междунар. отношения, 1995–2011. Т. 2 : Д-К (Крошки) / Т. А. Агапкина [и др.]. 1999. С. 113–114.
6. Седакова О. А. Тема «доли» в погребальном обряде (восточно и южнославянский материал) // Исследования в области балто-славянской духовной культуры : погребальный обряд : сб. ст.] / Акад.я наук СССР, Ин-т славяноведения и балканистики; отв. ред. : В. В. Иванов, Л. Г. Невская. М. : Наука, 1990. С. 54–63.
7. Материалы по этнографии Гродненской губернии : [в 2 вып.] / изд. Упр. Вилен. учеб. округа ; под редакцией Е. Р. Романова. Вильно : Рус. почин, 1911–1912. Вып. 1. 1911. 239 с.

8. Пяткевіч Ч. Рэчыцкае Палессе. Мінск : Беларускі кнігазбор, 2004. 670 с.
9. Народная демонологія Полесья : публікацыі тэкстаў у запісах 80–90-х гг. XX века : в 4 т. / сост. : Л.Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. М. : Языки славянских культур, 2010. (Studia philologica) Т.1 : Люди со сверхъестественными свойствами / сост. : Л.Н. Виноградова, Е. Е. Левкиевская. 2010. 648 с.
10. Памяць : Драгічынскі раён : гісторыка-дакументальныя хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі / уклад. С. А. Супрун; рэдкал. : Я. Я. Аляксейчык [і інш.]. Мінск : Камп'ютар.-выд. цэнтр «БелТА», 1997. 572 с.
11. Сержпутоўскі А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А. К. Сержпутоўскі ; навук. рэд. А. С. Фядосік ; прадм. У. К. Касько]. Мінск : Універсітэцкае, 1998. 301 с.
12. Дмитриев М. А. Собрание песен, сказок, обрядов и обычаев крестьян Северо-Западного края. Вильна : Печат. А. Г. Сыркина, 1869. 264 с.
13. Сэрбаў І. А. Вічынскія паляне. Матэрыяльная культура : этнаграфічны нарыс Беларускага Палесься. Мінск : Беларус. фонд культуры, 2005. 78 с.
14. Moszyński K. Polesie wschodnie : Materiały etnograficzne z wschodniej części b. powiatu Mozyrskiego oraz z powiatu Rzeczyckiego. Warszawa : Wyd-wo Kasy im. Mianowskiego, 1928. 304 s.
15. Federowski M. Lud białoruski na Rusi Litewskiej : materiały do etnografii słowiańskiej zgromadzone w latach 1877–1894 : w 3 t. Kraków : Wyd-wo Komisii antropologicznej akademii umiejętności, 1897–1903. Т. 1 : Wiara, wierzenia : przesady ludu z okolic Wołkowyska, Słonima i Sokółki. 1897. 510 s.
16. Сицинский А. А. Акушерская помощь в Минской губернии (1880–1889 гг.) : исследование доктора медицины А. А. Сицинского. СПб : Тип. П.П. Сойкина, 1893. 208 с.
17. Гура А. В., Терновская О. А., Толстая С. М. Материалы к полесскому этнолингвистическому атласу // Полесский этнолингвистический сборник : материалы и исследования / Акад. наук СССР, Ин-т славяноведения и балканистики; редкол. : Н.И. Толстой (отв. ред.) [и др.]. М. : Наука, 1983. С. 49–153.
18. Народная міфалогія Гомельшчыны : фальклор.-этнагр. зб. / уклад., сістэматыз., тэкстал. праца, уступ. арт., рэд. І. Ф. Штэйнер, В. С. Новак. Мінск : Нёман, 2003. 319 с.